

УДК 371.311

Надія ЛУЦАН

*доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри фахових методик і технологій початкової освіти Педагогічного факультету Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», м. Івано-Франківськ, Україна
e-mail: 5-nadia@ukr.net*

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПРОБЛЕМАМИ

У статті висвітлено наукові підходи до організації навчання дітей з особливими освітніми потребами. Акцентовано необхідність впровадження інклюзивного навчання, та проведено аналіз законодавчих та нормативно-правових документів. Аргументовано що інклюзивна освіта базується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права навчатися за місцем проживання. Проаналізовано систему спеціальної освіти в Україні яка має вертикально-горизонтальну структуру.

Зосереджено увагу на особливостях організації інклюзивних, індивідуальних, інтегрованих форм навчання. Вказані чинники ефективної їх організації для досягнення освітніх цілей. Обґрунтовано необхідність створення сприятливого середовища, специфіку організації, змісту методів навчання та виховання дітей з обмеженими можливостями. Окрема увага приділяється оптимізації процесу інтегрування учнів з особливими потребами у загальноосвітній простір та врахування науково-методичних підходів впровадження інклюзивної освіти.

Акцентовано увагу на тому, що реалізація ідеї інклюзії як однієї з провідних тенденцій сучасного етапу розвитку національної системи освіти жодною мірою не означає згортання існуючої диференційованої системи спеціальної освіти. Ефективне інтегрування можливе лише в умовах постійного удосконалення систем загальної та спеціальної освіти, ліквідації наявних кордонів між ними. Підкреслено важливість впровадження інклюзивної освіти що має відбуватися поступово з професійним відпрацюванням усіх її складових.

Ключові слова: діти з особливими освітніми проблемами, інклюзивна освіта, інклюзивна школа, інклюзивне навчання, спеціальна освіта, корекційна робота.

Україна – європейська демократична держава, сутнісним завданням якої є створення належних умов для самореалізації своїх громадян. Люди з особливими потребами, в силу обмежених можливостей для належної соціалізації, потребують усебічної уваги соціальних інститутів суспільства. Уся історія людства епіттвердженням того, що саме за рівнем ставлення до своїх найменш соціально захищених громадян можна стверджувати про рівень розвитку цивілізованості держави, і суспільства загалом[5].

Сучасні інноваційні зміни у вітчизняній освітній парадигмі пов'язані з визнанням демократичних цінностей, що ґрунтуються на дотриманні прав і свобод особистості без ідентифікації її з фізичними та психічними особливостями, а відтак, широким упровадженням новітніх методів щодо їх упровадження.

Незважаючи на широку представленість у науковій літературі проблеми готовності та різних підходів до визначення поняття інклюзивної освіти (О. Асмолов, С. Максименко, В. Моляко, П. Перепилиця, С. Рубінштейн, Ф. Гोनоблін, В. Крутецький, Г. Балл, А. Деркач та ін.), науковці розглядають її як інтегральне багатоаспектне психологічне утворення, яке поєднує у собі низку компонентів. Індивідуальне навчання теоретично

обґрунтовується та класифікується як одна із форм навчальної діяльності школярів і в працях В. Дяченка, І. Лернера, Ю. Мальваного, В. Онищука, І. Підласого, М. Скаткіна, І. Чередова та ін.

Мета статті – розкрити наукові підходи до організації навчання дітей з особливими освітніми проблемами.

У міжнародних правових документах, державних законодавчо-нормативних актах соціального спрямування у багатьох країнах загальноживаний термін «діти з особливими потребами» («Children with Special Needs»). Це термінологічне означення передбачає зміщення наголосів з недоліків і порушень у дітей, відхилень від норми до фіксації їхніх особливих потреб. І, як зауважує А. Гордєєва, «Говорячи про особливості, ми відштовхуємося від людини взагалі, а не від норми, від людини з певними особливостями, притаманними лише їй. Особливість передбачає відмінність, несхожість, можливо, неповторність, індивідуальність, унікальність». Відповідно, дітьми з особливими потребами науковець вважає дітей з інвалідністю, дітей з незначними порушеннями здоров'я, соціальними проблемами, обдарованих дітей.

Широке використання терміна «діти з особливими потребами» зініціювала Саламанкська декларація, опублікована у 1994 р. У ній подано

основне визначення «особливих потреб». Воно стосується всіх дітей і молодих людей, чиї потреби залежать від різної фізичної чи розумової недостатності або труднощів, пов'язаних з навчанням. Чимало дітей мають труднощі в навчанні, відтак – спеціальні освітні потреби на певних етапах свого навчання в школі.

При потрактуванні терміна «інклюзивна освіта» було проаналізовано визначення, які містяться в головних міжнародних документах: Стандартих правилах урівняння можливостей інвалідів ООН, Декларації прав дитини ООН, Саламанкській декларації та програмі дій з навчання осіб з особливими потребами, Міжнародних консультаціях із питань раннього навчання дітей з особливими освітніми потребами.

Інклюзивна освіта (інклюзія – inclusion (англ.) – залучення), передбачає створення освітнього середовища, яке б відповідало потребам і можливостям кожної дитини, незалежно від особливостей її психофізичного розвитку. Інклюзивне навчання – гнучка, індивідуалізована система навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку в умовах масової загальноосвітньої школи за місцем проживання. Навчання (у разі потреби) відбувається за індивідуальним навчальним планом, забезпечується медико-соціальним та психолого-педагогічним супроводом.

Сьогодні відбуваються кардинальні зміни в освітній політиці стосовно дітей з особливими потребами. В Законі України «Про освіту» від 05.09.2017 №2145-VIII визначено поняття інклюзивного навчання як системи освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників.

На сьогодні в Україні є політична воля щодо впровадження інклюзивного навчання, є достатньо сформована законодавча база, яка постійно удосконалюється. При організації інклюзивного навчання слід керуватись постановою Кабінету Міністрів України від 15.08.2011 №872 «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах (із змінами, внесеними згідно з постановою Кабінету Міністрів України» № 588 від 09.08.2017 р., яка визначає вимоги до організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти з метою реалізації права на освіту дітей з атиповим розвитком за місцем проживання, їх соціалізації та інтеграції в суспільство, максимального залучення батьків до участі в освітньому процесі.

Отже, аналіз законодавчих та нормативно-правових документів засвідчив, що політика сучасної України щодо дітей з порушеннями психофізи-

чного розвитку як міноритарної групи, що потребує реабілітації та інтеграції, характеризується максимальним залученням держави до системного вирішення проблем, однак механізми реалізації цього процесу нині активно відпрацьовуються.

Інклюзивна освіта базується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права навчатися за місцем проживання. Мета інклюзії полягає в тому, щоб кожний навчальний заклад був заздалегідь готовий прийняти дітей з різними (відмінними) здібностями.

Інклюзивну освіту, як систему освітніх послуг, має забезпечувати інклюзивна школа – заклад освіти, що адаптує навчальні програми та плани, фізичне середовище, методи та форми навчання, використовує наявні в громаді ресурси, залучає батьків, фахівців для надання спеціальних послуг відповідно до потреб кожної дитини, забезпечує сприятливий клімат в освітньому середовищі. Пріоритетом у галузі освіти дітей з особливими потребами стало нині створення інклюзивного шкільного середовища, в якому всі діти навчаються разом у системі масової освіти за відповідними навчальними програмами, пристосованими до їхніх потреб. Перехід до інклюзії передбачає зміни в усіх аспектах освітньої практики.

Система спеціальної освіти в Україні має вертикально-горизонтальну структуру. Вертикальна структура базується на вікових особливостях учнів і рівнях загальноосвітніх програм. Вертикальна структура визначається віковими періодами: раннього дитинства (від 0 до 3 років); дошкільний період (з 3 до 6–7 років); період шкільного та професійного навчання (з 6–7 до 16–21 років). Горизонтальна структура враховує психофізичний розвиток дитини, особливості її пізнавальної діяльності та характер порушення. Горизонтальна структура спеціальної освіти в Україні представлена 8-ма типами спеціальних закладів: для дітей з порушеннями слуху, слабозорих, з порушеннями зору, слабозорих, з тяжкими порушеннями мовлення, з порушеннями опорно-рухового апарату, для розумово відсталих, із затримкою психічного розвитку [2, с. 61].

Досвід Польщі засвідчує, що сьогодні є можливість навчатися у 3-ох типах навчальних закладів:

- 1) Інтеграційна школа (у класі 15–20 учнів, із якими працює два педагоги – педагог-предметник та допоміжний педагог, який стежить за мікрокліматом у класі, дбає, аби ніхто з учнів не почувався дискомфорно. Учні із неповносправністю в такому класі може навчатися не більше 5).
- 2) Загальноосвітня школа (доступна кожному. У класі працює 1 вчитель, може бути 1–2 учні із неповносправністю).

- 3) Спеціальна школа (у класі працює 1 учитель. Можуть навчатися 10–16 учнів із легкою неповносправністю, 6–8 учнів – із середнім рівнем неповносправності, 2–4 учні із сильно вираженою неповносправністю. Тут можуть навчатися діти із аутизмом, дитина із різними розладами, із низьким рівнем соціальної адаптації).

Якщо йдеться про загальноосвітню школу, то тут навчаються діти, які можуть засвоїти шкільну програму та продовжувати навчання далі. Загалом у Польщі притримуються думки, що інклюзивне навчання не означає, що всі діти потрапляють до особливої школи. Йдеться про те, що кожна школа має бути адаптована до потреб учнів. Учень, який має певні освітні потреби, не має ставати проблемою для школи. Школа має відповідати запитам середовища й змінюватися залежно від його потреб.

Реалізація ідеї інклюзії як однієї з провідних тенденцій сучасного етапу розвитку національної системи освіти жодною мірою не означає згортання існуючої диференційованої системи спеціальної освіти. Ефективне інтегрування можливе лише в умовах постійного удосконалення систем загальної та спеціальної освіти, ліквідації наявних кордонів між ними. Принципово важливою тут є продумана державна політика, яка має базуватися на оптимізації процесу інтегрування учнів з особливими потребами у загальноосвітній простір та враховувати науково-методичні підходи впровадження інклюзивної освіти:

- інклюзивна освіта потребує розроблення відповідної нормативно-правової бази, що закріплює правові засади здобуття освіти в різних формах особами з порушеннями психофізичного розвитку;
- інклюзивне навчання дітей з порушеннями психофізичного розвитку має відбуватися за участі різнопрофільних фахівців (корекційний педагог, асистент учителя, соціальний психолог, медичний працівник, соціальний працівник та ін.) й за умови вчасно проведеної корекційно-розвиткової роботи;
- ефективність інклюзивного навчання освіти суттєво підвищиться за умови своєчасної й кваліфікованої діагностики та оцінювання розвитку дитини, а також при наданні консультативно-інформаційної підтримки педагогам і адміністрації загальноосвітнього закладу, в якому вона навчається, та її батькам;
- в умовах інклюзивної освіти вкрай значущим є застосування мультидисциплінарного підходу при організації психолого-педагогічного супроводу учнів, залучення місцевої громади до вирішення питань

інтегрування такої дитини у соціокультурний простір;

- необхідними є розробка й подальше удосконалення навчально-методичного забезпечення (індивідуальних навчальних планів, спеціальних програм, підручників і дидактичних засобів, враховуючи вимоги особистісно-діяльнісного підходу в освіті дітей з порушеннями психофізичного розвитку, ефективних технологій навчання та викладання, придатних для поліморфного контингенту учнів);
- ефективне інклюзивне навчання можливе лише за умови спеціальної підготовки і перепідготовки педагогічних кадрів. Метою такої підготовки є оволодіння педагогами загальноосвітніх шкіл (дошкільних закладів) основними методами диференційованого та спільного викладання, сучасними методиками оцінювання навчальних досягнень та розвитку дітей тощо, ефективними стратегіями командної співпраці фахівців тощо;
- широке запровадження інклюзивного навчання дітей з порушеннями психофізичного розвитку передбачає залучення батьків до навчально-виховного процесу на партнерських засадах, співпрацю з громадою та підтримку ініціатив громадських і батьківських організацій [2, с. 66].

З метою вивчення ставлення вчителів та вихователів освітніх закладів Івано-Франківська до проблеми впровадження інклюзивного навчання було проведено анкетне опитування. Усього дослідженням було охоплено 102 респонденти.

До основних переваг інклюзивної форми навчання вчителі та вихователі віднесли, насамперед, інтеграцію дітей з особливими освітніми потребами (ООП) в соціум, створення умов для їхньої подальшої успішної соціалізації (28,2%), забезпечення принципів виховання особистості в колективі (14,6%), рівного доступу до освіти (12,8%), розвиток в дитини з ООП, відчуття власної потреби, а також виховання милосердя, толерантності в звичайних дітей. Водночас окремі респонденти акцентували увагу на ймовірних негативних наслідках впровадження інклюзії. Зокрема, можливе неприйняття в групі (класі) дитини з ООП однолітками (25,3%). Окремі респонденти вважають, що дитина з ООП може негативно впливати на однолітків, особливо у випадках, коли в неї наявні порушення інтелектуальної чи емоційно-вольової сфер (16,8%). Також респонденти припускають, що у перевантажених інклюзивних групах (класах) вихователь (вчитель), намагаючись приділити належну увагу дитині (учню) з ООП, буде не в змозі повноцінно забезпечити освітній процес для інших дітей (27,2%).

До основних труднощів, що можливі при впровадженні інклюзії, вчителі та вихователі віднесли, насамперед, відсутність відповідної матеріально-технічної бази в освітніх закладах та належного фінансування (36,8%), невідповідність педагогічних працівників до роботи з дітьми з ООП та відсутність фахівців зі спеціальної педагогіки (12,7%), різноманітні бюрократичні перепони (28%), невідповідність громадськості до інтеграції дітей з особливими потребами (32,5%).

Аналіз інформаційного забезпечення вчителів та вихователів освітніх закладів щодо інтегрованого навчання показав, що лише кожен 3–4 респондент (27,8%) ознайомлений з нормативно-правовою, науково-методичною базою інклюзивного навчання. Відповідно лише 5,8% вчителів та вихователів вважають, що достатньо теоретично підготовлені для впровадження інклюзії, 83,1% визнали рівень своїх знань недостатнім, а 14,6% зазначили, що не володіють інформацією з даного питання.

Аналіз інформаційних джерел, з яких працівники освітніх закладів черпають матеріали щодо шляхів розв'язання проблем інклюзивної освіти, показав, що переважна більшість респондентів (67,3%) орієнтуються на Інтернет-ресурси, кожен третій (31,6%) черпає інформацію з друкованої науково-методичної літератури. Також частина респондентів звертаються за консультаціями до методистів чи колег, або ж поповнюють свої знан-

ня на курсах підвищення кваліфікації. Відповідно основними формами своєї підготовки до впровадження інклюзії в освітні заклади педагогічні працівники називають опрацювання науково-методичної літератури (16,4%), а також участь у тренінгах, семінарах, навчання на курсах підвищення кваліфікації і онлайн-курсах (36,2%) та ін. Аналіз форм методичної роботи, які необхідно впровадити в освітні заклади при підготовці педагогічних працівників до реалізації інклюзії, наші респонденти виділили такі: надання індивідуальних консультацій, організація стажування, створення творчих груп, проведення семінарів-практикумів.

Отже, впровадження інклюзивної освіти має відбуватися поступово з професійним відпрацюванням усіх її складових. Для цього потрібно змінити ставлення, переконання і цінності шкільних працівників. Необхідні зміни не лише в організації роботи шкіл, а й переосмислення та зміни ставлення педагогів спеціальних і масових навчальних закладів, чимало з яких досі вбачають свою роль у тому, аби навчати певну «категорію» дітей: вчителі масових шкіл навчають «нормальних» учнів, учителі спеціальних закладів – учнів «з порушеннями розвитку». Аналіз факторів успішного впровадження інклюзивної форми навчання засвідчив потребу у майбутніх наукових розвідках з метою вивчення і уточнення особливості організації навчання дітей з особливими потребами в освітньому просторі України.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про освіту» 2017. Режим доступу: <http://osvita.ua/legislation/law/2231/>
2. Колупаєва А.А., Таранченко О.М. «Інклюзивна освіта: від основ до практики»: монографія. К.: ТОВ «АТОПОЛ», 2016. 152 с.
3. Концепція «Нової української школи». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://drive.google.com/file>
4. Лاپін А.В. Організація роботи команди фахівців у дошкільному закладі освіти з інклюзивною формою навчання. 2017. Режим доступу: <http://lib.iitta.gov.ua>
5. Ленів З. П. Особливості діяльності ресурсного центру з інклюзивної освіти в класичному університеті // Тези доповідей XX міжнародної науково-практичної конференції: Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі. К.: Університет «Україна», 2012. С. 50–52.
6. Основи інклюзивної освіти: навчально-методичний посібник / за заг. ред. Колупаєвої А. А. – К.: «А.С.К.», 2012. 308 с.

References

1. Zakon Ukrainy "Proosvitu" 2017. Rezhymdostupu: <http://osvita.ua/legislation/law/2231/>
2. Kolupajeva A.A., Taranchenko O.M. «Inkljuzyvnaosvita: vidosnovdopraktyky»: [monoghrafija] / A.A. Kolupajeva, O.M. Taranchenko – K. : TOV «ATOPOL», 2016. – 152 s.
3. Konsepcija «Novoji ukrainskoi shkoly». [Elektronnyjresurs]. Rezhymdostupu: <https://drive.google.com/file>
4. Lapin A.V. Orghanizacija roboty komandy fakhivciv u doshkilnomu zakladi osvity z inkljuzyvnoju formoju navchannja. A. V. Lapin. 2017. Rezhym dostupu: <http://lib.iitta.gov.ua>
5. Leniv Z. P. Osoblyvosti dijialnosti resursnogho centru z inkljuzyvnoji osvity v klasychnomu universyteti / Z. P. Leniv // Tezy dopovidej XX mizhnarodnoji naukovo-praktychnoji konferenciji: Aktualjni problemy navchannja ta vykhovannja ljudej v integhrovanomu osvitnjomu seredovyshhi. – K. : Universytet «Ukrajina», 2012. – S. 50 – 52.
6. Osnovy inkljuzyvnoji osvity. Navchaljno-metodychnyj posibnyk /zazagh. red. Kolupavoji A. A. – K.: «A.S.K.», 2012. – 308 s.

Надежда Луцан. Научные подходы к организации обучения детей с особыми образовательными проблемами

В статье освещены научные подходы к организации обучения детей с особыми образовательными потребностями. Акцентировано необходимость внедрения инклюзивного обучения, и проведен анализ

законодательных и нормативно-правовых документов. Аргументированного что инклюзивное образование базируется на принципе обеспечения основного права детей на образование и права учиться на месту жительства.

Сосредоточено на особенностях организации инклюзивных, индивидуальных, интегрированных форм обучения. Указанные факторы эффективной их организации для достижения образовательных целей. Обоснована необходимость создания благоприятного специального среды, специфику организации, содержания методов обучения и воспитания детей с ограниченными возможностями. Особое внимание уделяется оптимизации процесса интегрирования учащихся с особыми потребностями в общеобразовательное пространство и учета научных подходов внедрения инклюзивного образования.

Акцентируется внимание на том, что реализация идеи инклюзии как одной из ведущих тенденций современного этапа развития национальной системы образования ни в коей мере не означает свертывания существующей дифференцированной системы специального образования. Эффективное интегрирование возможно лишь в условиях постоянного совершенствования систем общего и специального образования, ликвидации существующих границ между ними.

Ключевые слова: дети с особыми образовательными проблемами, инклюзивное образование, инклюзивное школа, инклюзивное обучение, специальное образование, коррекционная работа.

Nadiia Lutsan. Scientific approaches to the organization of teaching children with special educational problems

The article deals with the scientific and methodological approaches to the organization of teaching children with special educational needs. The necessity of introduction of inclusive education is emphasized, and the analysis of legislative and regulatory documents was carried out.

The argument that inclusive education is based on the principle of ensuring the basic right of children to education and the right to study at the place of residence. The system of special education in Ukraine which has a vertical-horizontal structure is analyzed.

Focused attention is paid to the peculiarities of organizing inclusive, individual, integrated forms of learning. The indicated factors of their effective organization for achievement of educational goals are indicated. In this case, schools must recognize and take into account the diverse needs of their students, by agreeing on the different types and pace of learning.

The necessity of creating a favorable special environment, the specifics of organization, content of teaching methods and education of children with disabilities was substantiated. Particular attention is paid to optimizing the integration process of students with special needs in the general education space and taking into account the scientific and methodological approaches to the introduction of inclusive education.

The emphasis is placed on the fact that the implementation of the idea of inclusion as one of the leading trends of the current stage of development of the national education system does not in any way mean the curtailment of the existing differentiated system of special education. Effective integration is possible only in conditions of continuous improvement of the systems of general and special education, elimination of the existing boundaries between them.

A questionnaire survey was conducted to study the attitude of teachers and educators of educational institutions to the problem of inclusive education. The ways of introduction of inclusive practice of educators are analyzed. The importance of the introduction of inclusive education, which should take place gradually with the professional development of all its components, is emphasized.

Key words: children with special educational problems, inclusive education, inclusive school, inclusive education, special education, correctional work.